

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **“ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННИХ
МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ
ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ”**

Виконала: студентка 2 курсу групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Логопедія.

Ларіонова Діана Павлівна

Керівник:

Ткач О.М., кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Рецензент:

Опалюк О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ.....	9
1.1. Затримка мовленнєвого розвитку як феномен вираженої патології вербальних функцій у дітей молодшого дошкільного віку.....	9
1.2. Вплив особливостей функціональної асиметрії мозку на розвиток комунікативної активності у дітей.....	14
1.3. Аналіз педагогічних умов формування комунікативної активності у дітей із затримкою мовленнєвого розвитку в корекційній педагогіці.....	22
Висновки до I розділу.....	28
РОЗДІЛ II. ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ПЕРВИННИХ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	29
2.1. Нейрологопедичне вивчення стану розвитку комунікативних функцій у дошкільників із затримкою мовленнєвого розвитку.....	29
2.2. Критерії оцінювання стану комунікативної активності.....	40
2.3. Співвідношення результатів проведеної діагностики з даними апаратних методів дослідження функціонального стану головного мозку.....	61
Висновки до II розділу.....	76
РОЗДІЛ III. СТВОРЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННИХ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ.....	78
3.1. Педагогічні умови формування первинних мовленнєвих умінь дітьми дошкільного віку із затримкою мовленнєвого розвитку.....	78
3.2. Критерії оцінювання ефективності розробленого алгоритму формування первинних мовленнєвих умінь у дітей дошкільного віку із затримкою мовленнєвого розвитку.....	86
Висновки до III розділу.....	96
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
ДОДАТКИ.....	112

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Нині в спеціальній педагогіці інтенсивно розробляються засоби інноваційних технологій для корекції мовленнєвих порушень, проте вони не знаходять широкої реалізації в логопедичній практиці на етапі раннього втручання. У зв'язку з неухильним зростанням складних форм мовленнєвої патології у вигляді відсутності мовлення у дітей молодшого дошкільного віку сучасна корекційна педагогіка відчуває нестачу нових, адаптованих до дизонтогенетичної реальності діагностичних і терапевтичних методик, які поєднують апаратні, нейропсихологічні, психофізіологічні та класичні логопедичні прийоми спеціалізованої допомоги в ситуаціях затримки мовленнєвого розвитку (ЗМР) у немовленнєвих дітей дошкільного віку. Це співвідноситься з реалізацією основних напрямів освіти, які визначені у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021-го року, Базовому компоненті дошкільної освіти і в Законі України «Про дошкільну освіту» щодо забезпечення підростаючому поколінню умов для формування повноцінної і гармонійно розвиненої особистості, охорони життя та збереження здоров'я дошкільників, зокрема, з особливими потребами.

Наразі більш ніж у 70% новонароджених діагностують перинатальні ураження підкоркових і стовбурових відділів головного мозку (ГМ), а також локальні пошкодження ГМ через патологію вагітності і пологів [35, 119]. Мозок таких дітей працює за рахунок компенсаторних механізмів, тому традиційні психолого-медико-педагогічні методи обстеження і корекції в багатьох випадках не приносять очікуваних результатів, особливо на початкових етапах діагностичного і корекційного процесів. Отже, актуальним завданням стає виявлення компенсаторних можливостей дитини щодо з'ясування доцільності застосування стимуляції природної активності структур ГМ для повноцінного розвитку пізнавальних, когнітивних і вербальних функцій при ЗМР з вирівнюванням темпів дизонтогенезу, ефективної абілітації, а також для встановлення обсягу і спрямованості спеціалізованого навчання в майбутньому [47, 57]. У більшості випадків контингент дошкільників з ЗМР має складний

поєднаний характер патологічних проявів, провідною патологічною ланкою якого є неврологічна обтяженість. Це підтверджують дані електрофізіологічних досліджень (нейросонографія, метод стовбурових викликаних потенціалів, електроенцефалографія, доплерографія судин ГМ і шиї), дані яких у межах традиційного педагогічного логопедичного тестування зазвичай не враховуються. Втім, вищезазначені методи реєструють патологічні зміни в нейроструктурах ГМ (порушення мозкового кровообігу, зміна біоелектричної активності та коркових ритмів, дисфункції асоціативних зон кори). Урахування їх результатів має значення для використання засобів інноваційних технологій з метою формування комунікативної активності у немовленнєвих дітей [113, 142], тому вони є необхідними для сучасної валідної дефектологічної діагностики молодших дошкільників з проблемами мовленнєвої комунікації.

Логопедична робота з немовленнєвими дітьми потребує постійного педагогічного пошуку, гнучкості в застосуванні корекційно-освітніх технологій, тому, в першу чергу, логопеди звертають увагу на програмно-технічні засоби, що пасивно сприймаються логопатами та здатні збагатити корекційний процес, зробивши його цікавішим та ефективнішим. Інноваційні технології привносять нові ігрові моменти в процес корекції мовленнєвих порушень, дозволяють багаторазово дублювати необхідний тип вправ та мовленнєвий матеріал, не знижуючи тим самим зацікавленість дитини до занять. Комп'ютерні ресурси надають можливість використовувати різноманітний стимульний матеріал різного рівня складності, а також дозволяють одночасно з логопедичною роботою здійснювати корекцію сприйняття, уваги, пам'яті, мислення дитини; а також створювати власний дидактичний матеріал, враховуючи структуру та тяжкість порушення. Організація логопедичного заняття з використанням музики, записів голосів птахів, тварин, закадровим текстом викликає зацікавленість та емоційний відгук у немовленнєвих дітей. Формування мотивації до мовленнєвого спілкування у дітей з відсутністю вербальних засобів комунікації є одним з основних завдань логопедичної роботи з ними.

Оскільки феноменологічно до ЗМР належать такі мовленнєві розлади, як: затримки мовленнєвого розвитку за алалічним та темполалічним типами,

зокрема ускладнені затримкою психічного розвитку (ЗПР) та РАС; загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) 1-го та 2-го рівнів у вигляді сенсорної форми алалії (СА), моторної форми алалії (МА) і змішаної сенсо-моторної форми алалії (СМА), а також виходу з алалії; системне недорозвинення мовлення (СНМ) середнього та важкого ступенів при РВ та приглухуватості. Фактично, всі вищезазначені патології мовленнєвого розвитку виглядають як відсутність мовлення, тому, загалом, дошкільники з ЗМР – це немовленнєві діти. Вони, зазвичай, не ініціюють вербальну комунікацію (Н. С. Жукова, В. А. Ковшиків, Р. Є. Левіна, В. К. Орфінська, Є. Ф. Соботович, Т. В. Туманова, Н. М. Трауготт, О. М. Усанова, Т. Б. Філічева, Р. В. Чиркіна, С. М. Шаховська та ін.), тому становлення вищих психічних функцій (ВПФ) у них відбувається в умовах дефіцитарності сприйняття інформаційних сигналів. Дослідники, які займалися проблемою ЗМР, встановили, що психічний розвиток дітей при поєднанні мовленнєвого дефекту з обтяжуючими ускладненнями у вигляді ЗПР, РАС чи метаболічних порушень утворює складну структуру психопатичних розладів при ЗМР. Це вказує на необхідність розробки та реалізації індивідуального маршруту психолого-педагогічного супроводу немовленнєвої дитини на основі диференційованої комплексної діагностики (Т. В. Ахутіна, Н. Ю. Борякова, Н. В. Верещагіна, О. П. Гаврилушкіна, С. Д. Забрамна, Ю. А. Разенкова, Т. В. Розанова, О. А. Стребелева, Т. А. Фотекова та ін.). Деприваційні умови, в яких неминує опиняється підростаюча дитина з ЗМР, змушують враховувати своєрідність структури дефекту, його провідну патогенетичну ланку та значущі характерні риси психічного дизонтогенезу у вигляді індивідуальних проявів у кожному конкретному випадку.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування, розробка і практичне використання алгоритму формування первинних мовленнєвих умінь у спеціально створених умовах.

Об'єкт дослідження – процес формування первинних мовленнєвих умінь у дітей дошкільного віку із затримкою мовленнєвого розвитку.

Предмет дослідження – алгоритм формування первинних мовленнєвих умінь у дітей дошкільного віку із затримкою мовленнєвого розвитку із використанням педагогічних технологій.

Відповідно до мети, об'єкта, предмета і висунутої гіпотези були визначені **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати наявні методи формування первинних мовленнєвих умінь у дітей дошкільного віку із затримкою мовленнєвого розвитку, виявити їх недоліки та переваги.

2. Розробити комплексну методику нейрологопедичної діагностики.

3. Обґрунтувати використання педагогічних підходів для корекції затримки мовленнєвого розвитку, перевірити їх ефективність.

Методи дослідження. Для представлення теоретичних позицій дослідження, його ключових понять, педагогічних умов формування комунікативної активності немовленнєвих дошкільників з ЗМР, критеріїв і показників порушень комунікативної активності використовувалися методи аналізу, синтезу, порівняння, систематизації даних наукових джерел з досліджуваної проблематики. Для визначення стану мовленнєвого розвитку у дітей з ЗМР застосовано методи поліфункціональної діагностики (СВП, ЕЕГ), а також бібліографічні (збір анамнестичних даних, аналіз документації), емпіричні (спостереження, бесіда, нейропсихологічне тестування) та інтерпретаційні (якісно-кількісний аналіз отриманих результатів, їх обговорення) і статистичні (математична обробка результатів, екстенсивні показники, критерій Q Розенбаума) методи. Для розробки алгоритму формування комунікативної активності при відсутності мовлення у дітей з ТПМ застосовувався метод педагогічного моделювання. Теоретико-методологічною основою дослідження виступили: системний підхід до психофізичного розвитку дітей, що розглядається як складна система, що формується за законами єдиного, цілісного організму (П. К. Анохін, В. І. Бельтюков, М. О. Бернштейн, І. В. Блауберг, Е. М. Мірський, Е. Г. Юдін та ін.); концептуальні дані про єдність закономірностей розвитку нормальної і аномальної дитини (Л. С. Виготський, В. І. Лубовський, Ж. І. Шиф та ін.); наукові положення щодо первинних і вторинних порушень у

структурі мовленнєвого дефекту, зон актуального та найближчого розвитку, специфічних закономірностей психічного і мовленнєвого розвитку (Л. С. Виготський, О. М. Гвоздєв, І. Н. Горєлов, М. І. Жинкін, І. А. Зимня, О. О. Леонтєв, О. М. Мастюкова, В. М. Синьов, О. М. Усанова, М. К. Шеремет та ін.); визначення ролі спеціального навчання у розвитку комунікативних навичок (Л. С. Волкова, П. Я. Гальперін, Ж. М. Глозман, Н. С. Жукова, Р. І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, А. Л. Сіротюк, Т. Б. Філічева, Р. В. Чиркіна); наукові погляди на активізацію мовленнєвої діяльності при комплексному підході до корекційно-логопедичної роботи (Л. С. Волкова, О. Р. Лурія, В. І. Селіверстов та ін.); результати вивчення симптоматики і структури мовленнєвого порушення у дітей дошкільного віку (В. А. Ковшиків, О. М. Корнєв, Є. Ф. Соботович, Т. В. Туманова, С. М. Шаховська та ін.); принцип індивідуального та диференційованого підходу (О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, О. М. Граборов, Т. О. Власова, І. Ю. Левченко та ін.); сучасні наукові уявлення про закономірності формування мовленнєво-мовного розвитку в ранньому віці (Н. В. Базима, А. М. Богущ, Л. І. Божович, Т. В. Дегтяренко, О. І. Ісенина, О. В. Литовченко, Г. В. Семенович, В. В. Тарасун, В. В. Тищенко, Т. М. Ушакова, С. Н. Цейтлін, О. М. Шахнарович та ін.); свідчення про використання інформаційних технологій у спеціальній освіті (О. Л. Гончарова, О. Є. Кітік, В. В. Клипутенко, Л. М. Кобріна, М. І. Линська та ін.).

Експериментальне дослідження проводилося протягом 2021-2022 років на базі нейрологопедичного кабінету інклюзивно-ресурсного центру м. Луцьк (Волинська область) та ЗДО комбінованого типу №№ 9, 21, 38.

Загальна кількість обстежених становила 30 немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку, які мали ЗМР, зумовлену перинатальною патологією нейроонтогенезу.

Практична значущість полягає у розширенні та уточненні даних про особливості комунікативного розвитку дітей з ЗМР у вигляді недостатнього сприйняття ними різноманітних видів комунікації, особливо, мовленнєвослухового матеріалу. Розкрито підходи до формування максимально швидкого запуску вербальної активності не лише на тлі традиційного

нарощування обсягу імітаційної діяльності, але й шляхом поліпшення стану функцій базових попередніх рівнів онтогенезу. Обґрунтовано першочергову роль у розвитку комунікативної активності слухового сенсорного виховання у дошкільників з ТПМ, які мають ускладнені мовленнєві діагнози.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на виступах методичного об'єднання вчителів – логопедів м. Луцьк, а також відображені у статті «Застосування інноваційних логопедичних технологій у роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення». Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. Н.С. Гаврилової. – Вип. 12 / Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. – 282 с. – С. 153-158.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У концепті напряду орієнтованої корекції ТПМ у дітей молодшого дошкільного віку здійснювалася розробка алгоритму формування комунікативної активності у дітей молодшого дошкільного віку з відсутністю вербальних засобів спілкування.

На підставі результатів проведеного дослідження наводимо загальні висновки по дисертаційній роботі відповідно до основних розділів.

Актуальність теми дисертації обумовлена пошуком найефективніших методів логопедичної роботи для активізації комунікативної діяльності у немовленнєвих молодших дошкільників різних нозологічних груп у вигляді раннього втручання і надання первинної допомоги при ТПМ з урахуванням характеру патології нейроонтогенезу і мовленнєвої діяльності.

Міждисциплінарний підхід до аналізу проблеми патології нейроонтогенезу у дітей з ТПМ при відсутності вербальної комунікації дозволив виявити особливості розвитку сенсорного компонента породження мовлення, його зв'язок з рівнем розвитку інтелектуальної сфери, ступенем сформованості мотиваційної і пізнавальної діяльності, а також з характером сприйняття мовлення і станом вербальних і невербальних функцій. На підставі реалізації нейрологопедичної діагностики було розроблено алгоритм формування комунікативної активності, що базувався на поетапному оцінюванні вербальних і невербальних можливостей дітей з ТПМ (оптимізація діагностичного процесу). Також здійснено застосування апаратних засобів інноваційних технологій у вигляді нейроакустичних тренувань «Електронне вухо. Домашній дефектолог» і «Електронне вухо. Домашній логопед» для впливу на мовленнєві центри кори ГМ і подальшого формування у немовленнєвих молодших дошкільників усіх компонентів мовної системи.

Диференціальна діагностика стану вербальних і невербальних функцій у молодших дошкільників з ТПМ проводилась з метою обґрунтування можливості

застосування орієнтованих засобів корекції для запуску вербальної активності у дітей через формування їх комунікативної активності.

У ході проведення експериментальних досліджень нами були визначені умови для реалізації вищезазначеного алгоритму, що дозволили ефективно впливати на процес активізації комунікативних можливостей у немовленневих дітей, а саме:

1. Діагностичний процес доцільно орієнтувати на виявлення провідного компонента порушення у структурі безмовлення;
2. Корекційно-логопедичну роботу при ТПМ у молодших дошкільників бажано здійснювати на етапі раннього втручання;
3. У комплекс логопедичної допомоги слід включати апаратні засоби інноваційних технологій, що враховують особливості нейроонтогенезу і можливості пасивної поведінки логопата;
4. Активізація вербальних засобів спілкування у молодших дошкільників з ТПМ має здійснюватися з опорою на індивідуальні особливості психофізичного розвитку дитини й інформацію, що отримується від суміжних спеціалістів;
5. Створення персональної програми нейрологопедичної корекції, що включає використання інноваційних засобів впливу на сенсорний компонент породження мовлення, обов'язково має враховувати особливості ФАМ у дітей з ТПМ.

Результати проведеного дослідження після застосування запропонованого алгоритму корекційної допомоги дітям молодшого дошкільного віку з відсутністю вербальної комунікації, дозволили виявити позитивну динаміку рівнів сенсорного, інтелектуального розвитку, ступінь сформованості мотиваційної і пізнавальної сфер, а також стану вербальних і невербальних компонентів мовлення у результаті проведення нейроакустичної біостимуляції.

Діагностична система кількісно-якісного оцінювання рівня невербальних і ступеня сформованості вербальних компонентів мовлення дозволили охарактеризувати експериментальну групу немовленневих дошкільників як

неоднорідну і варіативну за нозологією мовленнєвої патології. Після проведення контрольного зрізу оцінюваних параметрів стану вербальних і невербальних компонентів психомовленнєвого розвитку був отриманий позитивний ефект застосування нейроакустичної терапії у молодших дошкільників з ТПМ з більш вираженою результативністю корекційної допомоги за наявності менш складної структури патології нейроонтогенезу.

Запропонований алгоритм формування комунікативної активності у немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку з ТПМ враховує поетапне формування мовленнєвої діяльності з опорою на вікові особливості нейроонтогенезу мовленнєвої діяльності й індивідуальні особливості ФАМ.

Розроблений алгоритм корекційно-логопедичної роботи з організації комунікації у молодших дошкільників з ТПМ можна використовувати у роботі логопедів з дітьми раннього і молодшого дошкільного віку, що мають складну структуру дефекту мовленнєвого розвитку при патології нейроонтогенезу, особливо на етапі раннього втручання у вигляді надання первинної допомоги.

Результати проведеного наукового дослідження, що дозволили встановити стійкий позитивний ефект застосування акустичних нейромодуляцій щодо формування сенсорної ланки процесу породження мовлення вказують на доцільність впровадження алгоритму формування комунікативної активності у немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку як для оптимізації диференціальної діагностики ТПМ, так і для підвищення ефективності надання корекційно-логопедичної допомоги такій категорії дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахутина Т. В. Порождение речи / Татьяна Васильевна Ахутина. – М : Изд-во МГУ, 1989. – 213 с.
2. Богуш А. М. Діяльність. Активність. Мовлення. Дошкільна лінгводидактика / Алла Михайлівна Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 230 с.
3. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш; за ред. А. М. Богуш. – К. : Вища шк., 2007. – 542 с.
4. Бондар В. І. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи / В. І. Бондар // Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід) / Modern trends of special education development (Canada-Ukraine Experience): мат-ли міжнар. конф. (25-26 трав. 2004 р., м. Київ) / за ред. В. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Науковий світ, 2004. – С. 3-13 (Engl. 99-107).
5. Визель Т. Г. Основы нейропсихологии: учеб. для студентов вузов / Татьяна Григорьевна Визель. – М. : АСТАстрель Транзиткнига, 2005. – 384 с.
6. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. – Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
7. Гаврилова Н.С. Система корекції порушень фонетичного боку мовлення. / Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – №27 – С. 37-44.
8. Гаврилова Н.С. Методика корекції порушень артикуляційної моторики кінестетичного типу. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 10 / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2017. – С. 43-50.
9. Глозман Ж. М. Нейропсихология детского возраста / Жанна Марковна Глозман – М. : Академия, 2009. – 272 с.
10. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К. : «МП Леся», 2011. – 528 с.

- 11.Каган В. Е. Клинико-психологические аспекты онтогенеза коммуникативности / Виктор Ефимович Каган // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 21-35.
- 12.Каган В. Е. Преодоление : неконтактный ребёнок в семье / Виктор Ефимович Каган. – СПб. : Фолиант, 1996. – 210 с.
- 13.Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психологічний та лінгвістичний аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. О. Калмикова. – К. : НМЦВО, 2003. – 300 с.
- 14.Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации. Учебное пособие / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Издательство ВГТУ, 2000. – 175 с.
- 15.Кириллова Е. В. Формирование предпосылок коммуникативной деятельности у безречевых детей : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Кирилова Елена Владимировна. – М., 2001. – 202 с.
- 16.Кистьяковская М. Ю. Развитие движения у детей первого года жизни / М. Ю. Кистьяковская – М., 1970. – 224 с.
- 17.Ковалев В. В. Психиатрия детского возраста / Виктор Владимирович Ковалев – М. : Медицина, 1995. – 560 с.
- 18.Коломинский Я. Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе / Я. Л. Коломинский. – Минск, 1984. – 326 с.
- 19.Коломинский Я. Л. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста : кн. для учителя. / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько. – М. : Просвещение, 1988. – 190 с.
- 20.Конопляста С. Ю. До проблеми мовленнєвої активності дітей дошкільного віку з аутистичними проявами / С. Ю. Конопляста, В. О. Косинкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 24. – С. 134-138.
- 21.Конопляста С. Ю. Логопсихологія : навч. посібник / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак [за заг. ред. М. К. Шеремет]. – К. : Знання, 2010. – 293 с.

22. Конопляста С. Ю. Особливості мовленнєвої активності дітей дошкільного віку з РДА / С. Ю. Конопляста, В. О. Косинкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 123-127.
23. Коррекционная педагогика: основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии / Под ред. Б. П. Пузанова. – М. : Академия, 1998. – 352 с.
24. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк, за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. Школа, 1989. – 608 с.
25. Кравченко Ю. С. Феномен общения: содержание, цель, формы, функции, средства [Электронный ресурс] / Ю. С. Кравченко // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки», – 2008. – №6. – Режим доступа к журн. http://science.ncstu.ru/articles/hs/2008_06
26. Краткий психологический словарь / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
27. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 159 с.
28. Кучинский Г. М. Психология внутреннего диалога / Геннадий Михайлович Кучинский. – Минск : Университетское, 1988. – 304 с.
29. Лалаева Р. И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя) / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб. : СОЮЗ, 1995. – 160 с.
30. Лалаева Р. И. Формирование лексики и грамматического строя у дошкольников с общим недоразвитием речи / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб : СОЮЗ, 2001. – 220 с.
31. Лалаева Р. И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития : Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова, С. В. Зорина. – М. : Владос, 2003. – 304 с.

32. Лебединская К. С. Диагностическая карта / К. С. Лебединская, О. С. Никольская – В кн.: Психодиагностика и коррекция детей с нарушениями и отклонениями в развитии. – СПб. : Питер. – 2001. – 256 с.
33. Лебединский В. В. Общие закономерности психического дизонтогенеза. / В. В. Лебединский – В кн. : Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития. – СПб. : Питер. – 2001. – 384 с.
34. Лебединский В. В. Нарушения психического развития в детском возрасте : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по напр. и спец. психологии / Виктор Васильевич Лебединский. – М. : Академия, 2003. – 144 с.
35. Лебединский В. В. Психология аномального развития ребенка : хрестоматия: в 2 т. / ред. : В. В. Лебединский, М. К. Бардышевская. - 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ : Моск. психол.-соц. ин-т, 2006. – 817 с.
36. Лебединский В. В. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция: научное издание / В. В. Лебединский, О. С. Никольская, Е. Р. Баенская М. М. Либлинг – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 197 с.
37. Леонтьев А. А. Внутренняя речь и процессы грамматического порождения высказывания / А. А. Леонтьев // Вопросы порождения речи и обучения языку. – М., 1967.
38. Леонтьев А. А. Исследования детской речи / А. А. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974.
39. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Алексей Александрович Леонтьев. – 4-е изд., испр. – М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
40. Леонтьев А. А. Психолингвистика / А. А. Леонтьев // Тенденции развития психологической науки. – М., 1989. – 118 с.
41. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / Алексей Александрович Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 308 с.
42. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Александрович Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.

43. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
44. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. Т.1. / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко, А. А. Леонтьева, А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1983. – 391 с.
45. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. / Майя Ивановна Лисина. – М. : Педагогика. – 1986. – 340 с.
46. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении / Майя Ивановна Лисина. – СПб. : Питер, 2009. – 410 с.
47. Литвиненко І. С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників: дис. канд... психол. наук: 19.00.07 / Литвиненко Ірина Сергіївна. – Миколаїв, 2002. – 191 с.
48. Логвінова І. П. Навички невербальної соціальної взаємодії у дошкільників з розладами спектру аутизму / І. П. Логвінова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 137-141.
49. Логопедическая диагностика и коррекция нарушений речи у детей : сб. метод. рекомендаций / Авт.-сост. Л. В. Лопатина и др. – СПб. : САГА; М. : Форум, 2006. – 271 с.
50. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. / за ред. М. К. Шеремет. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 672 с.
51. Лубовский В. И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей : науч.-исслед. ин-т дефектологии Акад. пед. наук СССР / Владимир Иванович Лубовский – М. : Педагогика, 1989. – 104 с.
52. Лубовский В. И. Специальная психология : учеб. пособие для студентов дефектолог. факультетов пед. вузов. / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева; под ред. В.И.Лубовского. – М. : Академия, 2006. – 464 с.
53. Лурия А. Р. Мозг человека и психические процессы. Т. 2. / Александр Романович Лурия. – М. : Педагогика.– 1970. – 496 с.

- 54.Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / Александр Романович Лурия. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – 256 с.
- 55.Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия; под редакцией Е. Д. Хомской. – Ростов на Д.: изд-во «Феникс», 1998. – 416 с.
- 56.Луценко І. О. Теоретичні та методичні засади розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дитини. Від народження до 6 років : [монографія] / І. О. Луценко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 291 с.
- 57.Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : у 2-х ч. Ч. І : навч. посібник / А. Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2005. – 272 с. : іл.
- 58.Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : у 2-х ч. Ч. II : навч. посібник / А. Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2005. – 184 с. : іл.
- 59.Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб. : Речь, 2006. – 400 с.
- 60.Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : науково-методичний посібник / Н. В. Манько. – К. : КНТ, 2008. – 256 с.
- 61.Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів : спеціальність : «Корекційна освіта (логопедія)» / І. С. Марченко. – 1-ше видання. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.
- 62.Макаренко А. С. Собрание сочинений в 4-х томах. / Антон Семенович Макаренко – М. : Правда, 1987. – 573с.
- 63.Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезі : [В 2 т.] / Сергій Дмитрович Максименко – К. : Форум, 2002. – 335 с.
- 64.Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології : навч. посібник / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К. : Перун., 1996. – С. 90-94.
- 65.Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / [за ред. З. П. Плохій]. – К. : Видавництво СП «СВЕНАС», 1999. – 286 с.

66. Манелис Н. Г. Факторы, влияющие на понимание детьми ментальных состояний. / Н. Г. Манелис, Т. А. Медковская // Науч.-практ. ж-л «Аутизм и нарушения развития». – № 2 – 2003. – С. 3-7.
67. Манько Н. В. Особливості логопедичного обстеження дітей переддошкільного віку / Н. В. Манько // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – Вип. 6. – К. : [б. и.], 2005. – С. 375–379.
68. Мартиненко І. В. Особливості міжособистісної комунікації у дітей із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком / І. В. Мартиненко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 24. – С. 321-326.
69. Мартиненко І. В. Про стан комунікативної діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення / І. В. Мартиненко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 22. – С. 168-172.
70. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) / І. С. Марченко. – К. : Слово, 2010. – 288 с.
71. Мастюкова Е.М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): Советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии / Елена Михайловна Масюкова – М. : Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
72. Международна класифікація хвороб (10-й перегляд) – МКБ-10: Классификация психических и поведенческих расстройств. Клинические описания и указания по диагностике. – СПб., 1994. – 303 с.
73. Мерлин В. С. Вопросы развития социального мировоззрения у детей / В. С. Мерлин, М. Ф. Хрякова / С предисловием и под ред. проф. М. Я. Басова М.; Л.: ГИЗ, 1930, – 126 с.

- 74.Методика розвитку речі дітей дошкільного віку / под ред. Л. П. Федоренко, Г. А. Фомичева, В. К. Лотарев, А. П. Николаевича. – М. : Просвещение, 1984. – 240 с.
- 75.Миронова С. П. Диференціація роботи логопеда дошкільного закладу з батьками вихованців / С. П. Миронова, В. П. Пельвецька // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. – С. 315–319.
- 76.Морозов В. П. Невербальна комунікація в системі речевого об'єднання. Психологічні та психоакустичні основи / В. П. Морозов. – М. : Изд. ИП РАН, 1998. – 314 с.
- 77.Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Монографія / Катерина Олексіївна Островська. — Львів : Тріада плюс, 2012. – 520 с.
- 78.Пахомова Н. Г. Особливості лексичної і граматичної компетенції у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією / Н. Г. Пахомова // Імідж сучасного педагога. – Полтава : [б. и.], 2005. – № 8/9. – С. 80–82.
- 79.Пахомова Н. Г. Формування невербальних засобів комунікації у дітей із затримкою психічного розвитку : методичний посібник / Н. Г. Пахомова, Т. І. Литвиненко. – Полтава : [б. и.], 2009. – 144 с.
- 80.Пироженко Т. А. Комунікативно-речевого розвитку дитини / Т. А. Пироженко. – Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Нора-Принт. – 2002. – 310 с.
- 81.Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Абрис, 1998.– 448 с.
- 82.Програма виховання і навчання дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (у тому числі з нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення) / укл. С. М. Петренко, О. П. Мілевська, Ю. І. Лебедева. – К. : НМЦ середньої освіти МОН України, 1999. – 97 с.

- 83.Рібцун Ю. В. Особливості фонематичної складової мовлення дітей середнього дошкільного віку із ФФНМ / Ю. В. Рібцун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 208–212.
- 84.Рібцун, Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К., 2012. – 258 с.
- 85.Сак Т.В. Психологічні умови диференціації та індивідуалізації у навчанні дітей з особливими освітніми потребами / Т. В. Сак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 19. – С. 347-350.
- 86.Синьов В. М. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. М. Синьов, А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6-10.
- 87.Соботович Е. Ф. Особенности формирования языкового сознания у детей дошкольного возраста в процессе спонтанного речевого развития / Е. Ф. Соботович // Изучение и коррекция обучения и воспитания детей с нарушениями слуха и речи. – К. : 1989. – С. 121-126.
- 88.Тарасун В. В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / В. В. Тарасун, Г. М. Хворова ; за наук. ред. В. В. Тарасун – К. : Наук. світ, 2004. – 103 с.
- 89.Тарасун В. В. Логодидактика / Валентина Володимирівна Тарасун. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
- 90.Тарасун В. В. Морфофункціональна готовність до школи дітей з особливостями в розвитку. / Валентина Володимирівна Тарасун – К., 2008. – 302 с.
- 91.Тарасун В. В. Трансверсальні здібності в контексті проблем аутології. // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод.зб. : Вип. 5 / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2004. – 372 с.

92. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом: У 2-х томах / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка, В. В. Тарасун – том І: Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом. – К, 2006. – 273 с.
93. Ткачева В. В. Психолого-педагогическое изучение аутичных детей / В. В. Ткачева // Коррекционная педагогика. – 2005. – № 1 (7). – с. 16-21.
94. Тищенко В. В. Оволодіння артикуляційними та акустичними ознаками фонем рідної мови в онтогенезі / В. В. Тищенко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Соціально-педагогічна» / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Випуск XII. □ С. 345–349.
95. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років : поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. □ К. : Літера ЛТД, 2006. □ 128 с.
96. Трофіменко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс / Л. І. Трофіменко. – К. : Актуальна освіта, 2007. – 120 с.
97. Український дефектологічний словник / за редакцією академіка В. І. Бондаря. – Київ : Милосердя України, 2001. – 212 с.
98. Трофіменко Л. І. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення : дис. ... канд пед. наук : 13.00.03 / Трофіменко Людмила Іванівна. – К., 2004. – 196 с.
99. Фомічова Л. І. Розвиток інтелекту та проектування навчання (чуючі, глухі та слабочуючі дошкільники). / Людмила Іванівна Фомічова – К. : Тов. «Міжнар.фін.агенція», 1997. – 234 с.
100. Формирование личности ребенка с особыми потребностями в условиях меняющегося мира : учеб.-метод. пособие : с приложением СД / С. Е. Гайдукевич, В. В. Радыгина, С. Н. Феклистова и др. – Минск : БГПУ, 2011. – 321 с.

101. Хаустов А. В. Исследование коммуникативных навыков у детей с синдромом раннего детского аутизма / А. В. Хаустов // Дефектология. – 2004. – № 4. – С. 69-74.
102. Хворова Г. М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Г. М. Хворова. – К., 2010. – 22 с.
103. Шеремет М. К. Мовленнєва діяльність в системі підготовки дошкільників з ТПМ до школи / М. К. Шеремет // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету: Серія соціально-педагогічна. Випуск VIII / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С. – 2008. – С. 293-297.
104. Шеремет М. К. Модернізація системи спеціальної освіти в Україні / М. К. Шеремет // Імідж сучасного педагога. – 2007. – № 4 (73). – С. 3-5.
105. Шеремет М. К. Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку / М. К. Шеремет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Мат-ли міжнар. наук. конф-ї «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні» – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова., 2008. – № 11. – С. 8-13.
106. Шеремет М. К. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з РДА / М. К. Шеремет, С. В. Кондукова // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Випуск XV. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 462-467.
107. Шеремет М. К. Поняття мовлення і мислення в системі підготовки дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення до школи / М. К. Шеремет // Корекційна педагогіка. – 2008. – № 1. – С. 6-8.
108. Шеремет М. К. Формування готовності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення до навчання в школі в умовах спеціального дошкільного закладу / М. Шеремет, З. Гулько // Імідж сучасного педагога. – 2005. – № 8/9. – С. 82-84.

109. Шеремет М. К. Особливості формування вищої форми передачі інформації / М. К. Шеремет // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Актуальні проблеми логопедії : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 291-293.. – Vol 271. – Р. 81-83.